

УДК 316.3(473):614.8(075.32)

Л. В. КАЛАШНІКОВА

ОСОБИСТІТЬ ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті здійснено спробу схарактеризувати напрями соціологічного аналізу особистості як суб'єкту і об'єкту безпеки життєдіяльності. Зокрема, визначено, що вивчення особистості, яка виконує трояку роль (об'єкту і засобу захисту, джерела небезпек), дозволить в межах соціології дослідити критерії її безпеки життєдіяльності, рівні ієрархічної структури системи соціального середовища щодо забезпечення безпеки життєдіяльності з визначенням місця і ролі особистості на кожному з них, ступінь адекватності соціальних уявлень, рівень адаптивності та адаптаційних ресурсів, механізми забезпечення безпеки життєдіяльності, соціально-психологічну структуру безпеки життєдіяльності, індивідуальні стратегії поведінки щодо забезпечення безпечного життя тощо.

Ключові слова: особистість, безпека життєдіяльності, суб'єкт і об'єкт дослідження.

Наявні тектонічні зсуви, що відбуваються в суспільно-політичному, соціально-економічному житті сучасного українського суспільства, закономірно супроводжуються негативними наслідками для кожної конкретної особистості, особливо за умов депривації потреб безпеки як стану відносно повного фізичного, соціального й духовного благополуччя. Життєдіяльність як складний процес створення особистістю умов для функціонування, розвитку, самоствердження та самореалізації тісно взаємопов'язаний з навколишнім природним середовищем і соціальною реальністю. Активно змінюючи їх, вона викликає протидію, тим самим будь-яка діяльність особистості є потенційно небезпечною, адже нерозривно пов'язана з порушенням цілісності природного й соціального світів і не завжди передбачуваною реакцією на подібні втручання. Саме тому конструювання системи безпечної життєдіяльності має починатися з усвідомлення вихідного положення про те, що особистість є активним учасником забезпечення власної безпеки й безпеки інших людей. Здатність особистості самореалізуватися в секторі безпеки є важливою особливістю сучасних теоретико-методологічних підходів до розуміння сутності безпеки життєдіяльності, адже її забезпечення – це процес створення сприятливих умов діяльності, реалізації свобод суб'єктів, які здатні контролювати умови власного існування.

Вивченню теоретико-методологічних проблем забезпечення безпеки життєдіяльності особистості присвячені праці У. Бека, Е. Гіденса, Н. Лумана, П. Штомпки, В. Кузнецова, С. Сулашкіна [10], В. Губанова, Л. Михайлова, В. Соломіна [9], В. Ярочкіна [11], Я. Бузанової [12], А. Лобачева [8], Н. Рибалкіна та ін. Аналіз структури та механізмів соціально-

психологічної безпеки особистості здійснено в теоретичних доробках О. Зотової [5], Ю. Зінченко [6], Е. Подольської, В. Назаркіної, О. Шароватової та ін. Незважаючи на численні наукові напрацювання щодо особливостей функціонування та розвитку особистості як суб'єкта/об'єкта безпеки, свого уточнення вимагають саме соціологічні аспекти її вивчення в контексті конструювання й підтримки системи безпеки життєдіяльності.

Метою статті є з'ясування напрямів соціологічного аналізу особистості як суб'єкта й об'єкта безпеки життєдіяльності.

Соціальні системи, у межах яких діє особистість, включають компоненти ієрархічної структури (цивілізація, соціум, соціальні групи тощо), крім них об'єктами практичної діяльності й пізнавальної активності виступають об'єкти природного середовища, пов'язані з її життєдіяльністю, а також різні сфери її забезпечення (економічна, соціальна, політична, військова, демографічна, інформаційна, психологічна та ін.). Кожна із зазначених сфер по-різному виявляється в діяльності особистості залежно від масштабів, місцезнаходження, умов функціонування та розвитку, тоді як система безпеки життєдіяльності являє собою форму взаємодії первинних елементів (суб'єктів та об'єктів) для досягнення балансу інтересів, захисту від потенційних/явних загроз, що піддаються моделюванню, діагностуванню й моніторингу з метою управління цією системою. Розглядаючи склад суб'єктів та об'єктів цієї системи, потрібно зауважити наявність тісного взаємозв'язку між ними. Суб'єктами безпеки життєдіяльності є всі ті об'єкти, які створюють/забезпечують безпечний стан, а об'єктами – ті, що використовують цей стан у своїх життєвих інтересах.

У ході розгляду об'єкта й суб'єкта безпеки, перш за все, доцільно максимально враховувати відповідні положення Конституції України, Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію національної безпеки України» [2], Закону України «Про основи національної безпеки» [1], рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони» [3] та «Про Стратегію національної безпеки України» [4]. Аналіз змісту зазначених актів дає змогу зробити висновки про те, що в чинному українському законодавстві поняття безпеки сформульовано в межах національної безпеки, відповідно об'єктами останньої є людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне й навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Натомість суб'єктами забезпечення національної безпеки виступають державні органи влади, а також громадяни України [1].

Дещо різняться від законодавчо визначеного розуміння об'єкта й суб'єкта безпеки уявлення науковців про них, насамперед, зважаючи на наявні межі вивчення в лоні різних наукових дисциплін. Порівняння традиційних та сучасних концепцій безпеки [7] дало змогу дійти висновку про

те, що в усіх них референтом безпеки виступає особистість. Проте, якщо в традиційних теоріях монопольне право суб'єкта безпеки належало державі, то погляди більшості сучасних науковців щодо проблем забезпечення безпечного життя все ж таки особистісно орієнтовані. Пояснити такі тенденції можна, насамперед, наявними відмінностями щодо масштабу й характеру загроз – від елементарних загроз фізичному існуванню до розмаїття загроз таким складовим безпеки, як політична, економічна, соціальна, демографічна, екологічна, продовольча, інформаційна, соціокультурна, психологічна тощо. З іншого боку, суттєво різняться механізми забезпечення безпеки. Якщо традиційно безпека передбачала нарощування військового арсеналу, то в сучасному суспільстві зосереджена увага на захисті базових потреб, посиленні статусної позиції конкретної особистості.

Історично сформована бінарна система «особистість – середовище її самоствердження та самореалізації» є багатоцільовою, проте провідною метою є забезпечення безпечного життя. Досягнення безпеки функціонування такої системи можливе за умови дотримання принципів системного підходу до аналізу особливостей кожного з елементів цієї системи.

Визначаючи сутність особистості, суспільства й держави як об'єктів та суб'єктів безпеки, у межах системного підходу С. Сулашкін зосереджує увагу на їх інтересах та можливості захисту, виділяючи сутнісні ознаки, характеристики як чинники безпеки (рис. 1, 2).

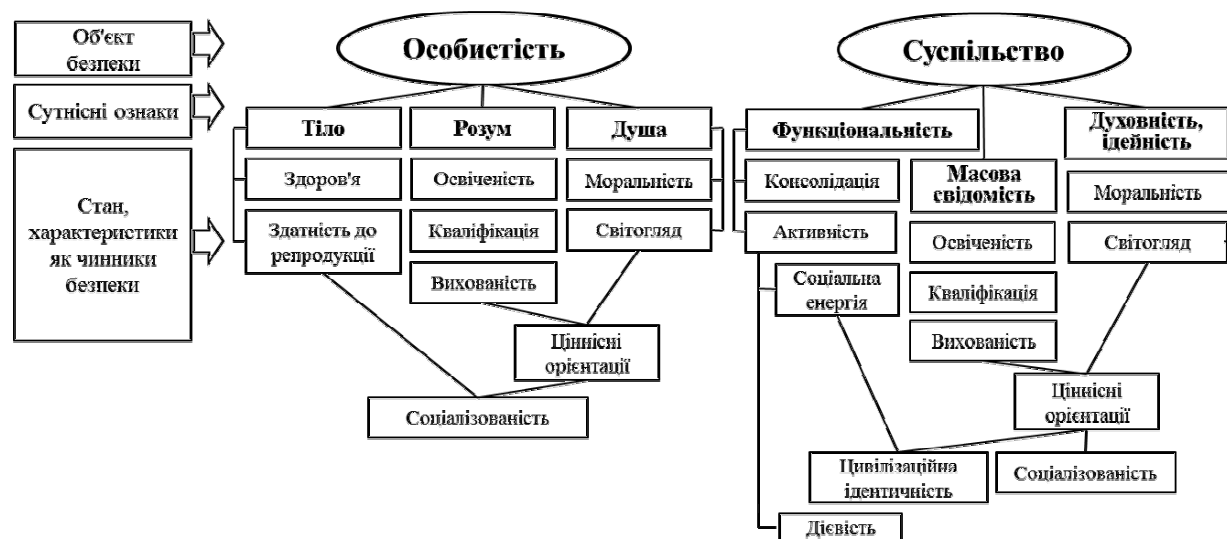

Рис. 1. Сутність особистості та суспільства як об'єктів безпеки [10, с. 18]

Запропонований підхід дає змогу, рухаючись у напрямі від загроз безпеці життєдіяльності особистості до загроз функціонування й розвитку суспільства, країни, окреслити принципи їх структурування для кожного із зазначених соціальних об'єктів, виділяючи саме статичні аспекти впливу загроз на об'єкти безпеки.

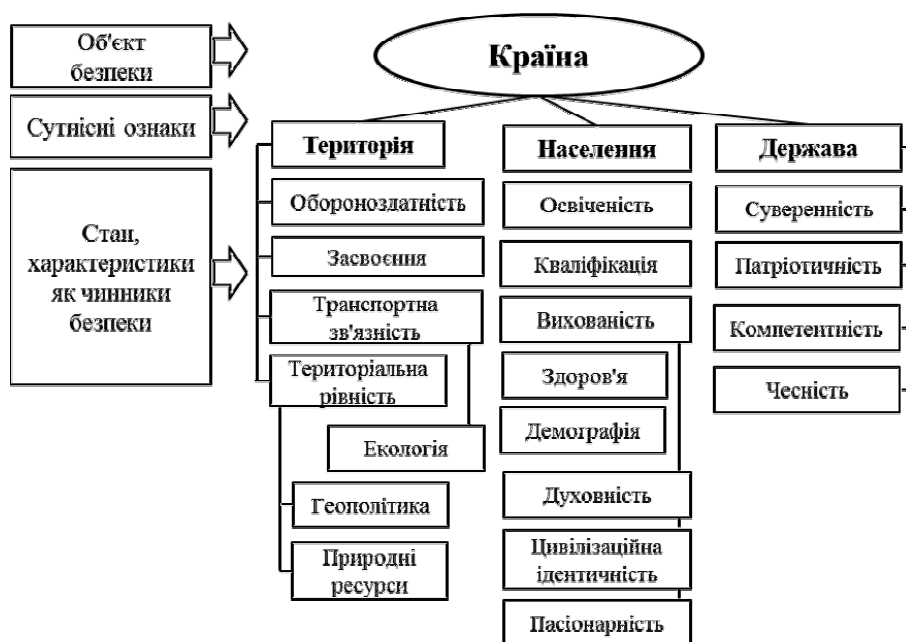

Рис. 2. Сутність країни як об'єкта безпеки [10, с. 19]

А. Лобачов, здійснюючи аналіз явища безпеки життєдіяльності в межах структурного підходу, дійшов висновку, що основою будь-яких систем безпеки є її особистісна й колективна (суспільна) складові. Іншими словами, первинним об'єктом дослідження у сфері безпеки повинна виступати все ж таки конкретна особистість. Виходячи з наявних структурних рівнів, він виділив відповідні їм види загроз і різновиди безпеки життєдіяльності (рис. 3) [8, с. 19].

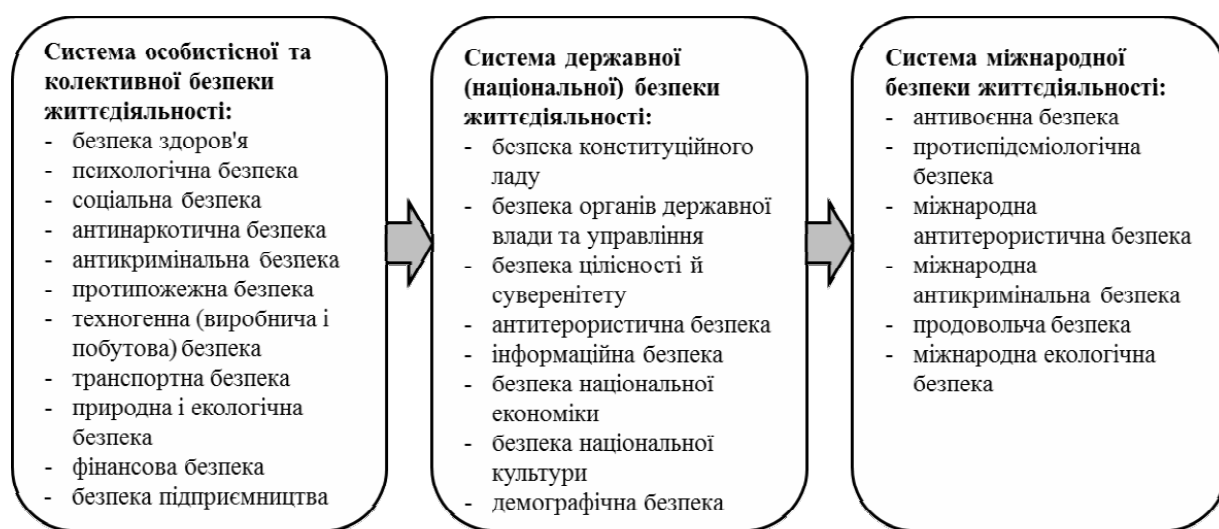

Рис. 3. Види загроз і різновиди безпеки відповідно до структурних рівнів їх прояву [8, с. 19]

У межах поведінкового підходу концепція безпеки особистості, запропонована В. Ярочкіним, Я. Бузаною, яскраво демонструє наявну су-

купність загроз у системі «людина – соціальне середовище». Зазначені чинники мають, передусім, соціально-психологічний характер і виявляються в поведінці людини в різних варіаціях. Вони можуть бути, з одного боку, стійкими й тривалими за часом дії, детерміновані незадоволеністю соціальним становищем, результатами трудової діяльності, байдужістю оточення. З іншого – ситуативними, що виникають під впливом різних непорозумінь у відносинах. Негативний вплив зазначених чинників може виявлятися через поведінкові відхилення, натомість найпоширенішими наслідками є конфлікти, тривожність, страх, паніка тощо. Соціальна практика показує, що людина порушує правила безпечної життєдіяльності через незнання, невміння або небажання дотримуватися вимог безпеки [12, с. 78].

Рис. 4. Концепція безпеки особистості [11, с. 77]

З іншого боку, варто зауважити, що безпечне функціонування системи «особистість – середовище її самоствердження та самореалізації» передбачає сумісність таких її провідних характеристик, як енергетична, соціальна, інформаційна, психологічна, соціокультурна, моральна тощо. Навколишній світ як сукупність об'єктивної та суб'єктивної реальності активно вдосконалюється особистістю, яка й сама змінюється протягом власного життя. Зважаючи на відносну стабільність характеристик особистості та регульовані межі змін елементів середовища її самореалізації, стосовно процесу конструювання й підтримки системи безпечної життєдіяльності доцільно, насамперед, враховувати особливості особистості, яка одночасно виконує трояку роль, виступаючи: по-перше, об'єктом захисту; по-друге, засобом забезпечення (суб'єктом) безпеки життєдіяльності; по-третє, провідним джерелом небезпек.

На думку В. Губанова, Л. Михайлова, В. Соломіна, роль особистості як суб'єкта в системі безпечної життєдіяльності має визначену специфіку й виявляється таким чином: у гносеологічному аспекті особистість інтерпретує навколишній світ відповідно до власних потреб і уявлень, зокрема щодо сутності стану невизначеності, ризику, наявності чи відсутності виклику, загрози чи небезпеки; особистість вносить причинність у процес функціонування системи через зміну ходу подій або порядку речей, їх природних властивостей; особистість раціоналізує, програмує середовище свого існування, організуючи його форми, розрізнені елементи соціального й природного буття в більшості випадків без урахування наслідків настання небезпек; володіючи евристичними здібностями, особистість відкриває нові напрями в пізнанні світу, визначає перспективи суспільного розвитку, виступаючи засобом змін у соціальній, природній, технічній сферах життєдіяльності; у межах соціуму особистість створює міфологеми, ідеологеми, навколо яких розгортаються історичні події й процеси, виникають цивілізаційні зміни, іншими словами, особистість надає суспільному життю аксіологічного, нормативно-ціннісного змісту, формує моральні імперативи; особистість створює соціальні структури й інститути, які забезпечують колективне виживання, захист, урегулювання конфліктів та узгодження інтересів [9, с. 8].

Будучи активним суб'єктом соціальних відносин, особистість володіє відносною свободою вибору варіантів власної поведінки, здійснює цілепокладання в межах своєї життєдіяльності, взаємодіє з іншими суб'єктами. Разом з тим і суспільство в процесі соціалізації індивіда визначає спрямованість його прагнень як об'єкта свого впливу, регулює процеси внутрішньої самоорганізації й мотивації поведінки особистості. Конкретні цілі й форми поведінки особистості в середовищі існування детерміновані її особистісним потенціалом як активного суб'єкта та статусно-рольовими приписами, що визначені суспільством. Гармонійне поєднання цих чинників визначає рівень безпеки життєдіяльності в суспільстві. Отже, важливою складовою предмета соціологічного аналізу безпеки життєдіяльності є механізми забезпечення безпеки життєдіяльності, соціально-психологічна структура безпеки життєдіяльності особистості, типи індивідуальних стратегій поведінки щодо забезпечення безпечної життєдіяльності тощо.

З іншого боку, зважаючи на те, що важливою умовою безпечного функціонування та розвитку суспільства є дотримання принципу активної самореалізації кожним суб'єктом свого соціального потенціалу в інтересах задоволення власних потреб і запитів суспільства, допомога й підтримка держави необхідні та виправдані з погляду стимулювання суспільної активності, творчої ініціативи, зокрема у сфері безпеки, насамперед за рахунок формування культури безпечної життєдіяльності, виховання особистості безпечного типу поведінки. Реалізація цього постулату має виключно важливе соціальне значення, особливо в умовах глобальної системної кризи.

Таким чином, особистість прямо чи опосередковано, свідомо чи не-свідомо включена до складно організованої системи безпечної життєдіяльності, виконуючи в ній активно-формувальну, пасивно-споглядальну або навіть руйнівну функцію. Баланс її позитивних і негативних якостей визначає сумарний вектор розвитку людства загалом.

Висновки. Здійснений аналіз системи «особистість – середовище її самоствердження та самореалізації» засвідчує наявну складність взаємодії особистості з різними компонентами її природного й соціального світів. Процес конструювання й підтримки функціонування системи безпеки життєдіяльності залежить від ефективної профілактики небезпек, загроз і ризиків та успішності підготовки всіх складових цієї системи до дій у небезпечних ситуаціях, зокрема особистості як суб'єкта й об'єкта безпеки життєдіяльності.

Визначаючи можливості соціологічного вивчення особистості як об'єкта безпеки, доцільно зосередити увагу на визначенні критеріїв безпеки її життєдіяльності (як об'єктивних – рівень життя, розвиненість соціальної інфраструктури, екологічний стан середовища, зайнятість, криміногенність тощо, так і суб'єктивних – рівень захищеності/незахищеності, тривожності, страху, схильності до ризику, довіри та впевненості в майбутньому тощо), а також дослідженні вертикальних рівнів ієрархічної структури системи соціального середовища щодо забезпечення безпеки життєдіяльності з визначенням місця й ролі особистості на кожному з них.

З іншого боку, досліджуючи особистість як суб'єкт безпеки життєдіяльності у вузькому розуміння, доречно зазначити, що вона може пасивно адаптуватися, створювати оптимальні умови функціонування та розвитку, мінімізувати негативні наслідки власної активності, досягаючи визначеного ступеня відповідності результатів життєдіяльності вимогам соціуму. Або ж посідати позицію інтерпретатора, активного й пристрасного дослідника середовища самоствердження та самореалізації, що продукує своє трактування буття, ставлення до подій, людей, суспільства й самої себе. Щодо такого розуміння суб'єкта безпеки з боку соціології відкриваються нові можливості інтерпретації особистості, характер та особливості якої повинні відбивати ступінь адекватності її соціальних уявлень, рівень адаптивності й адаптаційних ресурсів. Натомість у широкому сенсі вивчення особистості як суб'єкта безпеки передбачає аналіз механізмів забезпечення безпечного життя, соціально-психологічної структури безпеки життєдіяльності, індивідуальних стратегій поведінки щодо захисту від небезпек, загроз і ризиків тощо.

Зважаючи на актуальність вивчення проблем забезпечення безпеки життєдіяльності, особливо в умовах функціонування та розвитку сучасного українського суспільства, визначені напрями аналізу особистості як суб'єкта й об'єкта безпеки життєдіяльності вимагають теоретично-методологічного, методичного підкріплення, подальшої розробки та емпіричного

дослідження в межах соціологічної науки, яка має низку переваг порівняно з іншими науками про безпеку.

Список використаної літератури

1. Про основи національної безпеки : Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
2. Про Концепцію національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>.
3. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони Рішення Ради національної безпеки і оборони України. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.
4. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 6 травня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
5. Зотова О. Ю. Актуальность разработки социально-психологических критериев безопасности личности. *Социальная политика и социология* : междисциплинар. науч.-практ. журнал. Москва, 2010. № 11. С. 132–141.
6. Зотова О. Ю., Зінченко Ю. П. Основы безопасности личности и общества. Москва, 2010. 290 с.
7. Калашнікова Л. В. Безпека життєдіяльності: порівняльний аналіз традиційних та нових парадигм у сучасній соціології. *Грані*. 2017. № 3 (143). С. 11–16.
8. Лобачев А. И. Безопасность жизнедеятельности : учеб. для вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2008. 367 с.
9. Социальные опасности и защита от них : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / В. М. Губанов, Л. А. Михайлов, В. П. Соломин и др. ; под ред. Л. А. Михайлова. Москва, 2012. 304 с.
10. Сулашкин С. Категория «безопасность»: от категориального смысла до государственного управления. *Национальная безопасность: научное и государственное управленческое содержание* : материалы Всерос. науч. конф., 4 дек. 2009 г., Москва / Центр пробл. анал. и гос.-упр. проект. ; под ред. С. С. Сулашкина и др. Москва, 2010. С. 10–38.
11. Ярочкин В. И. Секьюритология: Наука о безопасности жизнедеятельности. Москва, 2000. 400 с.
12. Ярочкин В. И., Бузанова Я. В. Теория безопасности. Москва, 2005. 176 с.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2017.

Калашнікова Л. В. Личность как субъект и объект безопасности жизнедеятельности: социологический контекст

В статье охарактеризованы направления социологического анализа личности, которая выполняет тройную роль (объекта и средства (субъекта) защиты, источника опасностей). Ее исследование в качестве объекта безопасности жизнедеятельности в рамках социологии позволит выделить объективные и субъективные критерии безопасности, уровни иерархической структуры системы социальной среды по обеспечению безопасности жизнедеятельности с определением места и роли личности на каждом из них, а также степень адекватности социальных представлений, уровень адаптированности и адаптационных ресурсов. Изучение личности, выступающей в роли субъекта безопасности жизнедеятельности, сделает возможным определение сущности механизмов обеспечения безопасности, социально-психологической структуры безопасности, индивидуальных стратегий поведения по обеспечению безопасной жизни и т. п.

Ключевые слова: личность, безопасность жизнедеятельности, субъект и объект исследования.

Kalashnikova L. Personality as Subject and Object of Life Safety: the Sociological Context

This article describes the directions of sociological analysis of the personality, which performs a threefold role (the object and the means (subject) protection and a source of danger).

Comparison of traditional and modern concepts of security allowed to come to the conclusion that in most of them, the referent of security is the identity. However, if the traditional theories of monopoly of the subject security owned by the state, the views of the majority of modern scientists regarding the problems of providing safe life all the same personal oriented. To explain such trends include, first, existing differences on the extent and nature of threats – from basic threats to the physical existence to the diversity of threats to such components as economic security, environmental, food, information, social, cultural etc. on the other hand, differ significantly in the security mechanisms. If traditionally, the security provided for the building of the military Arsenal, in a modern society marked attention to the protection of basic needs, strengthening the status of the position of a particular individual.

The study of personality as the object of life safety in the framework of sociology will allow you to select and to measure objective and subjective safety criteria, the levels of the hierarchical structure of the social environment to ensure the safety with the place and role of personality on each of them.

Personality as a subject in the system of safe activity has a certain specificity and is manifested through 1) the ability to interpret the surrounding world in accordance with their own needs and ideas, 2) inclusion of causality in the process of functioning of the system by changing the course of events or order of things, their natural properties, 3) the rationalization of the environment of its existence, to determine the prospects of social development, creating myths, ideologies around which the unfolding of historical events and processes that occur civilizational changes.

The study of personality, advocating the role of the subject of life safety, will make it possible to determine the degree of adequacy of social representations, the level of adaptation and adaptive resources. the essence of security mechanisms, socio-psychological security structures, individual strategies to ensure a safe living, etc. This direction is especially important given the fact that the most important condition of safe functioning and development of society is the principle of active self-realization by each individual of their social capacities to meet their own needs and demands of the society. Help and support is needed and justified from the point of view of stimulating public activity, creative initiative, in particular in the field of security, primarily due to the formation of cultural life, development of personality safe type of conduct.

Key words: *personality, life safety, the subject and the object of study.*